

Փ Ա Ի Ս Տ Ո Ս Բ Ի Ի Զ Ա Ն Գ Ի

Հ Ա Մ Ե Մ Ա Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

ՍԵՍՐՈՎՊ ԵՐԻՑՈՒ ԾԱՂԿԱՔԱՂԻՆ

ԵՒ ՈՒՐԻՇ ԳՐՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

— 0 —

Թէև մտադիր էի լռել¹ Բուզանդարանի Գ. դպր. գյ. Բ.ի վերջի տողերուն ալ կաղազնաց տարրերու մասին, սակայն՝ համեմատեալ Բ. սինակիս վերջը մոռացուած ըլլալով մէկ երկու կարևոր տողեր, հարկ է որ խօսքս քիչ մ'ալ երկարեմ:

ՔՈՒՋ.² էջ 68, տող 15. «Ե» այլ յայսմ՝ ազգաց՝ և ի խոնարհ»: Երբ նա իայիշատակեալ տողերը ի նկատի առնենք, թեթևամտութիւն մը կը տեսնուի այս խօսքին մէջ. որոնք են այդ բազմաթիւ ազգերը՝ «յայսմ ազգաց և ի խոնարհ»: Ահա բանաձև մը որ մատնացոյց կ'ընէ թէ շատ բան կը պակսի, և թէ՛ Բուզանդարանը սննդեմեմ քաղուածոյը մ'է լոկ՝ եւ ոչ այլ ինչ: Որովհետև Համեմատութիւնն ալ միջամտելով՝ կ'անդրադարձնէ որ բնագրին մէջ այդտեղ դասուած էին արքային տաճարակցոց «չորեքարիւր» սոցմային իշխաններու անունները, որոնցմէ 154 հատ յիշատակելէ յետոյ՝ Մեարոպ երէցը՝ կը յարէ. «Եւ այլը որը չէին ի գահս՝», ու հազիւ ուրիշ 13 անուն ալ արձանագրելու համբերութիւն կ'ունենայ. «Այս են գահոյը և այլ ևս յոլով, զոր ծանր համարեցայ արկանել ընդ գրով»: Այս խոստովանութեանը պատասխանելով Հայր Ալիշան, կը գետեղէ հետաքրքրական ծանօթութիւն մ'ալ՝, որուն մէջ յիշուած գանձամակին ուրիշ տարազներ ալ ի լոյս ընծայուած են³:

Ալեկանդրոզը բառին ուրիշ տեղեր ալ կը հանդիպինք՝ թէ՛ Ներսէսի վարքին մէջ՝ և թէ՛ այլուր: Անթերի «չորեքարիւր»ի մը մէջ անշուշտ «աղեղնաքիթ»ն ալ պիտի գտնուի:

Բուզանդարանի (էջ 68, 16) «Ինն հարիւր քար»՝ թուարանութիւնն ալ որ ինդրառու նկատուած է՝, ունի իւր բանալին Մեարոպ երիցու հետեւեալ տողերուն մէջ.

Սոփերք Զ. էջ 38-39

«... նորոգեաց Արշակ թագաւորն և կարգեաց ի ժամ ձաշոյն իւրոյ ի սեղան իւր՝ քարն յորեքարիւրս՝ հրամանաւ մեծին Ներսիսի: Իսկ ի թիկանց կուսէ, նստէին Եկեղեցականք դասս Ինն»:

1. Տե՛ս Բազմ. (1914) էջ 373.

2. Տգ. Ս. Ղազար 1889.

3. Աճառեան «յայսմ»ը ուղեի կը կարծէ «յայսց» (Բանասէր, 1904, էջ 100).

4. «Խոնարհ է» չէ. (Ուղղագր. էջ 72, խէ).

5. Սոփերք Հայկականք, Զ. էջ 32-38. (տպ. Ս. Ղազար):

6. Սոփ. էջ 131, ծան. 111.

7. Армения въ эпоху Юстиниана, — Н. Адонцъ, — С.-Петербургъ, 1908 էջ 249:

8. Սոփ. էջ 37, և Առանց վերոյիշեալ (7) գրեթէ էջ 259, կայլն:

9. Չն. Ուղղ. էջ 72, խէ.

68. 18. «ԲԱԶՄԱԿԱՒԱՅՆ կարգելոց» (Ռուզ. էջ 68, 18): Սովորաբար «բազմակարգ» կը գրէ. «իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթրեաց թագաւորին պարսից, (փակագիծներ կը անուանուին հոս) քանզի սովորութիւն էր Հայոց թագաւորին բազմակարգ անդէն ընդ նմին առ նմա ի նորին տախտին արկանել բազմակարգ. (փակագիծներու վէլ ուրիշ փակագիծներ ալ) օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց ի միում տախտի բազմէին ի միում զահոյս: իսկ այն օր նախ զտող բազմակարգացն թագաւորացն, որ անդէն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց ի ներքոյ բոլորին զԱրշակայ բազմակարգն առնէին»:

* * *

Մեր հին հեղինակներուն համեմատութիւնը հետաքրքրական է (և մանաւանդ օգտակար) ոչ միայն ասացումներու զուգարդիպութեանց և զանազանութեանց մասին, այլ նաև յատուկ անուններու... Ահաւաստի նմուշիկներ:

Առաք. 1 էջ 30-1
Արդ ի միւս ևս ի զըլուխ տարոյ ճակասներ շոտրոյ թագաւորմ շառոց զուեղ կազմել և զօրս բովանդակել, գումարել զօրս Աղուամից և Վրաց, և բամալ ըզգորուես Ալամաց և զիւրոյ պահակից, համել զօրս շոմաց, ասպատակ դնել ի կողմանս Պարսից, արշաւել ի կողմանս ասորեստամի միջև և ի դրոմս Տարսիսի... Վաղվաղակի ի թիկունս հասամէին մեծաւ բազմութեամբ ժիր և քաջ առն և ծիոյ և բուռն կազմութեամբ Աղուամից, Ղիկից և ժիղպը, Կասպը և այլ ևս որ ի սմին կողմանց. զի զվրէժ արեանն Արտակսիայ իմդրեցն... Թէպէտ և էր իմք ի մեծի տրտմութեամ լիսմ ըլծուութեամ եղբայրութեամ ազգատոհմիմ:

Սոփ. էջ 70-1
Յետ այտորիկ ի թիկունս կոչէր թագաւորն Պարսից Շապուհ զթագաւորն շոմաց զՌուսայր, և բամայր զղուտ Ալամաց. և ժողովեցամ առ Սա զօրք շոմաց և Մազքթաց և Աղուագ և Ղիկաց, թուամաղաց և Գուրարէից, ժամահաց, Գուգարաց, Ռուաց, ժուռաց, Շղրաց, Մաղաքանց, Գերաց, Կուռնաց, և այլ խառնաղամն զօրացն Պարսկաց ամթիւ յոյժ, և այլ անբնակ զօրաց լեռնակամաց գուրդէից, Եւ եկեալ միաբան լցին զզաշտս Ատրպատակամի, և տարածեցամ ընդ աշխարհն Հայոց:

Ռուզ. էջ 15
Յայնմ ժամանակի թագաւորն Մազքթաց Սա մէսամ ամնարին միւթեաց զսրտմտութիւն խութեան ընդ իւրում ազգակցին շոտրովու արքային Հայոց, և գումարեաց ժողովեաց զամենայն զօրս շոմաց և Փոխաց, թուամաղաց, շեմամաղաց, իժմախաց, Գաթաց, և Գուռարաց, Գուգարաց, Շղրաց և ժղրաց և Բաղասմաց և Եզերստամացն, և այլոց խառնաղամն բազմութեամբ ամթիւ ամբողջ վաչկատուն զօրութեանց, որում միանալ իմքն իշխէր զօրացն իրազմաց, եկմ անց ըստ իր սահմանն ընդ գետն մեծ ընդ Կուր, և եկմ տարածեցաւ ելից գերկիրն Հայոց աշխարհին:

Երեւէ՞ Գ. (163)
Մոյջպէս առմեր և ընդ ամենայն կողմանս ամբողջաբան աշխարհին, ի Տմրիսմ և ի Վորիսմ, յԱրցախ և յԱղուամսմ, ի Վիրս և յաշխարհն խաղտեաց, յէր պնդէր, զի ասպնդակամութեան որ արժանի մի՛ արասցէ... արտաբուստ օգնակամ որ ոչ գտաւ զընդին Հայոց, քայց յայնց շոմաց, որոց բանս և ղեալէր Մակայսն վասն մոտակ կուտեաց զբազմոս այրուծիմ Արեաց, արգել և փակեաց ըզգորուես ելին մոտա. քանզի ոչ տայր ղարդար ամենին թագաւորին Պարսից, այլ յէր և կոչէր գումազս բազմութիւ պասակ և զժղրաց, և ըզգաւտն, զԳասն և ԳԵՂՂուտն և Գորսամն և զձեմատսակ, զԳասիս և զՓոսիս և զՓիւրօսամ և զամենայն զօրսն թուամաղացն, զիւրուսիս և զզաշտայիսմ, և զամենայն ամբակողմն լեռանցն. - էջ 227. Եւ զՄուշկամ Նիւսալուտրտ համդերմ մնացեալ զօրոս Արուարէր յաշխարհն Աղուամից և Ղիկաց և ժղրաց և ի ձեմատսակաց և ի թուամաղաց և ի յիրիովամ, և յամենայն ամբակակց, զօրս աներթայ էր գնդիմ շոմաց վասն ուխտիմ Հայոց:

Ա.Ա. օրինակ (Սոփ. էջ 136)

... ձեմատակաց, Բուգուրէից, Իժմամաղաց, ժուռաց, Գուաց, Գուռարաց, Մազքուագ, Ռուագ, Շղրաց, ժղրաց, Մազաւաց և Գեսաց, Սուրամաց...

1. Տպ. ի Ս. Ղազար. 1862. — 2. Տպ. ի Ս. Ղազար. 1864. — 3. Տպ. սխալ. «Աղուարաց»: — 4. Տպ. «բազմաց»: Եվն. կիտարութեան վրեպակով — 5. Փոխելի ըլստ գետն. Հմտ. Նորայրի կորիւն վրդպտ. էջ 320:

Առաջ. ՃԺԱ.

Սրփեր Զ.

Ա.Ա. Որնկ.

Բուզանդարան

էջ 594

էջ 18

էջ 125

էջ 54. (Գ. ԻԱ.)

էջ 68 (Գ. Գ.)

Դսկ թագաւորն ջըր-
դատիտու... ճրամամ ետ
ի ժողով կոչել միարա-
մու թեանք ամենայն զօ-
րաց իւրոց... Եւ կուտե-
ցամ զօրքն ամենայն մ
հիծամեծք և կուսա-
կայք, գաւառակայք,
պատուաւորք, պատ-
ւակամք, զօրավարք,
պետ և իշխանք, մա-
խարարք և ազատք,
դատաւորք և զօրա-
պուխք, ճաստայ կայիմ
սուաչի թագաւորիմ.

Խրոհուող ի մէջ ստնոյր
թագաւորն ընդ ամենեան,

Յետ այսորիկ խոր-
հուրդ աստուածայն ի մէջ
սահալ երկրիս Հայոց, և
ինքն թագաւորն Արշակ...
ի մի վայր ժողովեալ
ստ թագաւորն մախա-
րարք և մեծամեծք շա-
յոց, ազգք, տոհմա-
կիցք, զրօշակիցք, տե-
արք, ամենայն սարսօց,
կուսակալք, զօրագը-
լուխք, սահմանաց
պահ, եպիսկոպոսուց
և երիցուց, և ամենայն
խառնադանց մարդիկ ի
մի ճատուութիւն միա-
բանութեամբ եկեալ,

...ազատող
միջ և զրօշից
տեարք և ա-
մենայն սա-
րագը... սահ-
մանագահք,
այլմ.

Ապա առաւել
ժողովեցամ ի մի
ժողով միարամու-
թեանն մարդիկ
աշխարհիմնայնա-
տան երկրիմ. մա-
խարարք մեծա-
մեծք, աւագք, կու-
սակալք, աշխար-
հակալք, ազատք,
զօրագլուխք, դա-
տաւորք, պետք,
իշխանք. բայց ի
զօրավարացն, այլ
ի մի ճատուութե-
անգամ ուսմիկ
մարդկանն,

Ապա ի մի ժո-
ղով կուտեցամ առ
արքայն Արշակ
մեծամեծք մահա-
պետք ազգաց ազ-
գաց, տոհմաց
ստնմաց, գնդից
զրօշուց տեարք.
ամենայն սարսօց
մախարարք և ա-
զատք, պետք և իշ-
խանք, զօրավարք,
և սահմանապահք,
թիւն միարամու-
կամ խորհուրդք,
զի նկեսցեմ տես-
ցեմ և խորհեցեմ

Դէմ առ դէմ ձեռի դրուած ու միայն քանի մը բառեր ընդգծուած. պատկերը
ինքնին կը խօսի հոս. թող աչքը ունկնդրէ:

Ն. ԳՐՍ. ԱՅՏԸՆԵԱՆՑ

ԱՒԱԶԱԿԻՆ ԱՂՋԻԿԸ

(ՆՈՐԱՎԷՊ)

Անահիտ աւագակի մը աղջիկն էր .
հայրը՝ Տ. քաղաքին շրջակայ գիւղերէն՝
Մէյրէմանայի կարաւաններուն ամէնէն
ահարկու պատուհասը

Իր ծնողը կ'ապրէին լեբան մը կուշտը,
բնութիւնէն փորուած փապարի մը մէջ:
Հայրը՝ տեղացի աւագակապետ Հիւսէինէն
պաշտօն ունէր՝ լրտեսելու կարաւաննե-
րը:

Աղջնակին մանկութիւնը՝ փուշերու մէջ
բացուած վարդի պէս բան մըն էր եղած:
Իր միտքը կ'արթննար ոճրագործ խմբակ-
ներու շրջանակին մէջ:

Ան կը տեսնէր, որ ամբողջ օրը իր
հայրը հրացանը ուսին՝ կիրճերուն մէջ
ման կու գար. և շատ անգամ հայրը վրան
արիւնի բծերով՝ սուռն կը դառնար: Այդ
տեսիլը, հօրը այդ արիւնոտ պատկերը՝
իրեն սարսափ կ'ազդէր մանկական օրե-

րուն մէջ: Ու հայրը երբ գիշեր ատեն կը
սուլէր ու ձայն կու տար աւագակապետին,
շահատակող ու կողոպտող խմբակին. սու-
լոցի ձայնը՝ մրկամած սարերուն վրայ,
յօշոտող թռչուններու կատաչին պէս՝ ի-
րեն համար ահաբեկիչ էր. խեղճ աղջնակը
մրմունջներու հեկեկանցով մայրիկին պը-
լուած՝ թիթեռնիկի մը պէս կը թրթրա-
ւանոր լանջքին վրայ: Եւ հօրը սուլոցին
կը յաջողէին հրացանի գոռ պայթիւններ
և աղջնակը կու լար: Հայրը երբեմն իր
հետն առած այդ աղջիկը, լեբան զագաթը
կը բարձրանար, և իր լրտեսի պաշտօնին
մէջ կը սպասէր կարաւանին երևումին:

Կամաց կամաց կը վարժի այդ տաժա-
նակիր կացութեան: Մի քանի անգամ
հրացանի զնդակներ իր փափուկ այտե-
րուն ջուռելով՝ կ'անցնին առանց իրեն
Ֆեսանիւտ. առաջները՝ բնակականաբար դի-
ւանարի պէս շղագարուած սարսափահար
կ'անշնչանայ, բայց հայրը ամէն ճիգ կը
թափէ, որ աղջիկը իր արուեստին մէջ
մեծնայ հերոսաբար: